

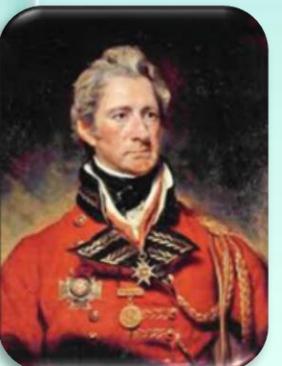

ધોરણ - ૮

સામાજિક વિજ્ઞાન

પાઠ - ૨

ભારતમાં બ્રિટિશ શાસન
(ઈ.સ. 1757 થી ઈ.સ. 1857)

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન : 1 નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક વાક્યમાં લખો :

(1) મીરજાફરને હટાવીને અંગ્રેજોએ કોણે બંગાળનો નવાબ બનાવ્યો ?

➤ મીરજાફરને હટાવીને અંગ્રેજોએ મીરકાસીમ બંગાળનો નવાબ બનાવ્યો.

(2) ભારતમાં ક્યા ગવર્નરના સમયમાં કાયમી જમાબંધી દાખલ કરવામાં આવી?

➤ ભારતમાં કોર્નવોલિસ ગવર્નરના સમયમાં કાયમી જમાબંધી દાખલ કરવામાં આવી.

(3) ક્યા યુદ્ધના વિજયથી અંગ્રેજોને બંગાળમાં મહેસૂલ ઉધરાવવાની સત્તા મળી?

➤ બકસરનું યુદ્ધના વિજયથી અંગ્રેજોને બંગાળમાં મહેસૂલ ઉધરાવવાની સત્તા મળી.

(4) રૈયતવારી પદ્ધતિના પ્રણેતા કોણ હતા?

➤ રૈયતવારી પદ્ધતિના પ્રણેતા શ્રોમસ મૂનરો હતા.

પ્રશ્ન : 2(અ) ટ્રેક નોંધ લખો :

(1) બિરસા મુંડા

- બિરસા મુંડાનો જન્મ 15મી નવેમ્બર, 1875માં થયો હતો.
- તેના પિતાનું નામ સુગના મુંડા અને માતાનું નામ કમી મુન્ડાઈના હતું.
- બિરસાનું બચપણે ઘેટાં-બકરાં ચરાવવામાં, વાંસળી વગાડવામાં અને અખાડાની રમતોમાં પસાર થયું હતું.
- કુદુંબની ગરીબીના કારણે બિરસા મુંડાનું બચપણે પિતા સાથે સતત એકથી બીજી જગ્યાએ સ્થળાંતરમાં વીત્યું હતું.
- જોકે બિરસાએ સ્થાનિક મિશનરી શાળાઓમાં શિક્ષણ મેળવ્યું હતું.
- તેણે બચપણામાં મુંડા લોકો અને દીકુઓ (બહારથી આવેલા) વચ્ચેના સંગ્રામની વાતો સાંભળી હતી. તેણે જનોઇ ધારણા કરી હતી.

□ તેમજ વૈષ્ણવધર્મ પ્રચારક સાથે પણ કામ કર્યું હતું.

□ યુવાન વચે તેઓ જનજાતિ સમાજના ઉત્કર્ષના કાર્યમાં લાગી ગયા.

(2) રૈયતવારી પદ્ધતિ

□ ઓગણિસમી સદીની શરૂઆતમાં ઈ.સ. 1820માં મુંબઈ અને મદ્રાસ (ચેન્નાઈ)

પ્રાંતોમાં રૈયતવારી પદ્ધતિ લાગુ કરવામાં આવી હતી. તેના પ્રણેતા થોમસ મૂનરો હતા. તે સમયે તેઓ મદ્રાસ (ચેન્નાઈ)ના ગવર્નર હતા. આ પદ્ધતિમાં જમીન એડનારને જમીનનો માલિક બનાવવામાં આવ્યો હતો. સરકારની શરત મુજબ એઝૂતે જમીન મહેસૂલ ચૂકવવાનું હતું. આ પ્રશાશી જમીનની માલિકી હકનો કોઈ ફાયદો થતો ન હતો. તેનાં કારણો આ મુજબ હતાં :

□ (1) જમીનનું વધારે પડતું મહેસૂલ

- (2) સરકાર ઈચ્છે ત્યારે જમીન મહેસૂલમાં વધારો કરવાનો હક ધરાવતી હતી.
- (3) કોઈ પણ સ્થિતિમાં અનાજ ન પાકે કે નાશ પામે તો પણ રૈયતે જમીન મહેસૂલ તો આપવું પડતું હતું.

(3) મહાલવારી પદ્ધતિ

- મહાલવારી પદ્ધતિનો અમલ ઉત્તર-પશ્ચિમ પ્રાંત અને મધ્ય ભારતના કેટલાક પ્રદેશોમાં થયો હતો.
- હોલ્ટ મેકેન્ઝી નામના અંગ્રેજ અધિકારીએ ઈ.સ. 1822માં મહાલવારી પદ્ધતિ દાખલ કરેલ.
- બ્રિટિશ મહેસૂલી દફતર (રેકર્ડ)માં ગ્રામ અથવા ગ્રામના સમૂહ માટે મહાલ શબ્દપ્રયોગ થતો હતો.

- મહાલનું એકમ ગ્રામ અથવા ગ્રામનો સમૂહ હતો.
- આ પ્રથા અનુસાર મહેસૂલનું એકમ ઘેડૂતનું એતર નહિ પણ સમગ્ર ગ્રામ કે ગ્રામની જમીનના સમૂહનો સમાવેશ થતો હતો.
- આ પદ્ધતિમાં ગામનું સર્વેક્ષણ કરી એતર અથવા એતરોના ઉત્પાદનની આવક વગેરે ધ્યાનમાં લઈ જમીન મહેસૂલ નક્કી કરવામાં આવતું.
- આથી આ પદ્ધતિ મહાલવારી પદ્ધતિ તરીકે ઓળખાઈ.
- જમીન મહેસૂલ વસૂલ કરવાની જવાબદારી ગામના મુખીને સોંપવામાં આવતી.
- અંગ્રેજોએ પરંપરાથી ચાલી આવતી જમીન-વ્યવસ્થામાં મૂળભૂત ફેરફારો કર્યા.
- પરિણામે ભારતીય ગામોની સ્થિરતા, સ્વાયત્તતા અને સાતત્ય છિન્નભિન્ન થયા.

પ્રશ્ન : 2(બ) નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

(1) કાયમી જમાબંધી પદ્ધતિમાં ઘેરૂતોનું શોષણ કેવી રીતે થતું હતું?

➤ કાયમી જમાબંધી પદ્ધતિમાં ઘેરૂતે નક્કી કરેલું મહેસૂલ જમીનદારને આપવું પડતું. જમીનદાર ઘેરૂત પર જુલમ કરીને પણ મેહસૂલ વસૂલ કરતો. આમ કાયમી જમાબંધી પદ્ધતિમાં ઘેરૂતોનું શોષણ થતું.

(2) અફારમી સદીમાં ભારતમાં ઘેતીની સ્થિતિ કેવી હતી?

➤ અફારમી સદીમાં ભારતના ઘેરૂતો મુખ્યત્વે ગળી, કપાસ, કાચું રેશમ, અફીલ અને મરીનું ઉત્પાદન કરતા.

➤ બંગાળમાં રેશમનું પુજળ ઉત્પાદન થતું હતું. જો બંગાળમાં થતું રેશમ હાથમાં આવી જાય તો બ્રિટનને સ્પેન અને ઈટાલી ઉપર નિર્બર રહેવુંના પડે આશી

કંપનીએ ગમે તેમ કરીને ઘેડૂતો ઉપર જુલમ ગુજારીને પણ ઓગણીસમી સઈના અંત સુધી ભારતમાંથી નિકાસ થતાં રેશમ ઉપર પોતાની સત્તા સ્થાપી.

- ગળીનો છોડ ગરમ પ્રદેશમાં થાય છે. જેની મોટી માંગ હતી. ભારતમાં ગળીના ઉત્પાદનની બે પ્રથા હતી. (1) નિજ (2) રૈયતી. જેમાંથી મોટા ભાગનું ઉત્પાદન રૈયતી પ્રથાથી થતું. તેમાં ગળીના ભાવ નીચા બાંધવામાં આવતા અને ઘેડૂતને તેનું વાવેતર કરવા મજબૂર કરવામાં આવતો. જો ઘેડૂત છન્કાર કરે તો તેના ઉપર જુલમ કરવામાં આવતો.
- કપાસએ પશ્ચિમ ભારતનો મુખ્ય રોકડીયો પાક છે. કંપની ઘેડૂતોને તે વખતે બજાર ભાવ કરતા ઓઇા ભાવે કપાસ વેચવા ફરજ પાડતી હતી. ઘેડૂતોને કપાસના યોગ્ય ભાવન મળતા તેઓ પાયમાલ થવા લાગ્યા.

➤ અંગ્રેજો આ પાકોને નીચા ભાવે ખરીદતા અને બજારમાં ઉંચા ભાવે વેચતા. ભારતના કાચા માલને કારણે ઇંગ્લેન્ડના ઉધોગો સમૃદ્ધ બનતા અને આ નીતિથી ઘેરૂતો મોટી સંખ્યામાં જમીન વિહોણા બન્યા.

(3) યુરોપિયન દેશમાં ભારતીય ગળીની માંગ કેમ વધવા લાગી હતી ?

➤ કાપડ ઉપર ભારતની ગળીનો રંગ ચમકતો હોય તે રીતે ઉપસતો હતો. આવો રંગ અન્ય ગળીથી ઉપસતો ન હતો. ઈ.સ. 1790 સુધી યુરોપિયન દેશો ગળીનો પુરવઠો કેરેબિયન દેશોમાંથી મેળવતા હતા. પરંતુ તેનું ઉત્પાદન ઘટવાથી ભારતીય ગળીની માંગ વધવા લાગી હતી.

(4) અંગ્રેજ શાસનમાં જનજાતિઓની પ્રવૃત્તિઓ વિશે જણાવો.

- ✓ કેટલાક જનજાતિ સમૂહો ખોરાક એકઠો કરી જીવન જીવતા હતા. જનજાતી લોકો પશુપાલન સાથે સંકળાયેલા હતા. ઋતુ અનુસાર તેઓ ઘેટાંબકરાંનું કે ગાય-ભેસનું ધણ લઈ સ્થળાંતર કરતા.
- ✓ ખોડ જનજાતિના લોકો કાપડ વણવાનો ચામડા કમાવવાનો અને તેને રંગવણો વ્યવસાય કરતા હતા.
- ✓ કેટલાક આદિવાસી સમૂહો સૂર્યનો તડકો જમીન પર પડે તે માટે જંગલોમાં વૃક્ષોની અડધેથી કાપણી કરીને તેમજ જમીન પરનું ધાસ કાપીને ખેતી માટેની ખેતી માટેની જમીન ખુલ્લી કરતા.
- ✓ ઓગણીસમી સદી પહેલાં ધણા જનજાતિઓના સમૂહો સ્થાયી ખેતી કરવા લાગ્યા હતા. આથી તેમણે જમીનના અધિકારો પણ મળ્યા હતા.

પ્રશ્ન : 3 નીચે આપેલ વિકલ્પમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધી ઉત્તર લખો :

(1) ભારતમાં ગળી-ઉત્પાદનની કેટલી પ્રથા હતી ?

- (A) એક
- (B) બે
- (C) ત્રણ
- (D) સંખ્યાબંધ

(2) ઇ.સ. 1820માં ક્યા બે પ્રાંતોમાં રૈયતવારી પદ્ધતિ લાગુ કરવામાં આવી હતી ?

- (A) કલકત્તા (કોલકાતા) અને મુંબઈ
- (B) મુંબઈ અને મદ્રાસ (ચેન્નઈ)**
- (C) દિલ્લી અને કલકત્તા (કોલકાતા)
- (D) કલકત્તા (કોલકાતા) અને મદ્રાસ (ચેન્નઈ)

(3) ઝારખંડ રાજ્યમાં હઝારીબાગ આસપાસ ક્યા આદિવાસીઓનો સમૂહ રહેતો હતો?

- (A) મુંડા
- (B) કોલ
- (C) સંથાલ**
- (D) કોયા

(4) આદિવાસીઓ કોના નેતૃત્વમાં મુંડારાજ સ્થાપિત કરવા ઈચ્છા હતા ?

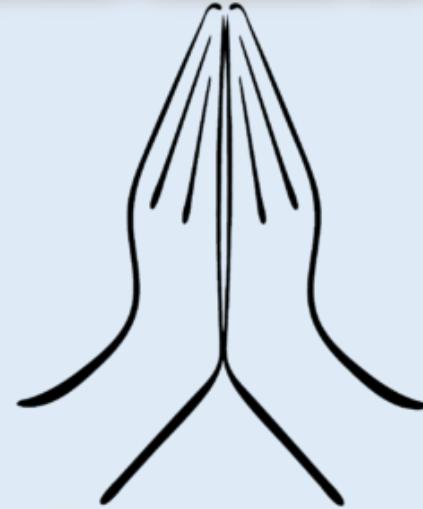
(A) બિરસા મુંડા

(B) ઠક્કરબાપા

(C) જુગતરામ દવે

(D) આમાંથી એક પણ નહિ.

THANKS

FOR WATCHING